

JEAN VERCOUTTER • Eski Mısır

JEAN VERCOUTTER (1911-2000) 1939'da IFAO'da (Institut français d'Archéologie orientale) çalıştı. Karnak'ta ve Sudan'daki önemli kazılara katıldı ve yönetti. 1955'te Assuan Barajı'nın tehdit ettiği 300'e yakın sit alanını belirledi. 1960'ta IFAO'nun yöneticisi oldu. 1984'te Akademi'ye (Académie des Inscriptions et des Belles-Lettres) seçilen Vercoutter'in bazı yapıtları: *A la recherche de l'Égypte oubliée*, *Égypte à la chambre noire* vb.

İletişim Yayınları, "Cep Üniversitesi" dizisi, 1992-1994 (2 baskı)

L'Égypte ancienne

© 2001 Presses Universitaires de France

İletişim Yayınları 887 • Başvuru Dizisi 26

ISBN-13: 978-975-05-0125-8

© 2003 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1-5. BASKI 2003-2013, İstanbul

6. BASKI 2016, İstanbul

EDITÖR Mustafa Bayka

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Utku Lomlu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Metin Pınar

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

JEAN VERCOUTTER
Eski Mısır

L'Égypte ancienne

ÇEVİREN *Emine Çaykara*

i l e t i ŝ i m

İçindekiler

BİRİNCİ KISIM

Mısır'ın Eski Durumu	7
Mısır ve biz.....	7
Mısır'ın tanınması.....	11
Bölge.....	16
<i>Su</i>	18
<i>Toprak</i>	18
<i>İnsanlar</i>	19
Nüfusun yapısı.....	24
Dil ve yazı.....	26

İKİNCİ KISIM

Mısır'ın Tarihi	31
------------------------------	-----------

BİRİNCİ BÖLÜM

Karanlık Çağlar (Tarihöncesi - Arkaik Dönem)	37
Kronoloji.....	37
Paleolitik Dönem.....	41
Neolitik Dönem.....	42
Neolitik sonrası dönem.....	45
Hanedanlık öncesi dönemin sonu ve Tinit dönemi (3100-2780).....	51

İKİNCİ BÖLÜM

Mısır'ın Klasik Çağı	57
Eski Krallık (İ.Ö. 2700-2160).....	57
<i>IV. Hanedan</i>	59
<i>V. Hanedan (2510-2350)</i>	60
<i>VI. Hanedan (2350-2190 dolayları)</i>	61

Birinci Ara Dönem.....	62
Orta Krallık (İ.Ö. 2065-1785).....	66
<i>XI. Hanedan (2160-2000)</i>	66
<i>XII. Hanedan (2000-1785)</i>	67
İkinci Ara Dönem (İ.Ö. 1785-1580).....	70
<i>XIII. ve XIV. Hanedanlar ve son yerel krallar</i>	70
<i>XVII. Hanedan ve Mısır'ın tekrardan alınışı</i>	73
Yeni Krallık (İ.Ö. 1580-1200).....	75
<i>XVIII. Hanedan (1580-1320)</i>	76
<i>XIX. Hanedan ve Mısır üstünlüğünün yeniden ortaya çıkışı</i>	87

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çöküş	93
XIX. Hanedanın sonu (İ.Ö. 1224-1200).....	95
XX. Hanedan (İ.Ö. 1200-1085).....	95
XXI. Hanedan (İ.Ö. 1085-950).....	99
XXII. Hanedan (İ.Ö. 950-730).....	101
XXIII., XXIV. ve XXV. Hanedanlar (İ.Ö. 817-656).....	103
Asur fetihleri.....	106
<i>Birinci fetih (İ.Ö. 671)</i>	106
<i>İkinci fetih (İ.Ö. 666)</i>	107
<i>Üçüncü fetih (İ.Ö. 664)</i>	107
XXVI. Hanedan ve Asurluların kovulması (İ.Ö. 663-525).....	107
Birinci Pers egemenliği (XXVII. Hanedan, İ.Ö. 525-405).....	111
XXVIII., XXIX. ve XXX. Hanedanlar ve Mısır'da bağımsızlığın sona ermesi (İ.Ö. 405-341).....	112
İkinci Pers egemenliği (İ.Ö. 341-333).....	114
İkinci Pers egemenliğinin sonu ve İskender'in fethi.....	115
Sonuç	117
Kralların Kronolojik Listesi.....	119
Kaynakça.....	125

BİRİNCİ KISIM
MISIR'IN ESKİ DURUMU

Mısır ve biz

Maddi dünyanın sıkıntılarının ve geleceğin belirsizliğinin düşüncelerimizi altüst ettiği, umut vaat eden çok çeşitli ve değişik araştırmaların zihnimizi yeterince meşgul ettiği bir dönemde bizden çok uzakta kalmış olan Eski Mısır'la ilgilenmek anlamsız hatta tuhaf gözükebilir. Birleşmiş bir Mısır'ı ilk firavunların yönetmesinin üzerinden beşbin yıldan fazla bir süre, bu uygarlığın ebediyen yok olmasının üzerinden de yaklaşık yirmi yüzyıl geçmiştir. Dünyanın bu en eski tarihinde bizim ilgimizi çeken ne olabilir?

Sadece Mısır uygarlığının *eskiliği* bile onunla ilgilenmemize yeterli bir nedendir. Mısır'da cilalı taş dönemi uygarlıklarıyla tarih dönemi uygarlıkları arasında bir ayırım yoktur. İ.Ö. 3100 yılı civarında, geçmişinde insana özgü uzun deneyimler sahibi olan Mısır'ın yazılı tarihi başlar: tarıma ait toprakları kesin olarak belirlenmiş, dininin belli başlı unsurları oluşturulmuş, dili ve yazısı saptanmış, önemli kurumları yerlerini almışlardır. Bu 3100 tarihi de Avrupa Orta-

çağı'nın başlangıcı olarak kabul ettiğimiz 395 yılı gibi belli bir nedene dayanmayan, keyfi bir tarihtir. Aslında, Mısır uygarlığının kökenleri, Nil vadisinin insan tarafından ele geçirilmesi sonucu karşılaşılan insan tasvirleriyle tarihlendirilemez. Yeni Krallık döneminde (İ.Ö. 1500) Mısırlılar bronzun varlığına rağmen, çakmaktaşını şekillendirmeyi biliyorlar ve zorunluymuş gibi taştan yontulmuş ve cilalanmış aynı bıçakları kullanıyorlardı. Cenaze töreniyle ilgili rahipler, yazı daha ortaya çıkmamışken yaşamış olan atalarının onlara sözlü olarak aktardıkları cümleleri hâlâ tekrarlamaktaydılar. Kısaca Mısır'ın tarihi uygarlık yolunda insanın en uzun deneyimini oluşturmaktadır. Bu da dördüncü binden Hıristiyanlığın başlangıcına kadar olan dönemi kapsar. İnsanlar bu çok uzun zaman diliminde aynı dili konuşurlar, bu dünya ve ölümden sonraki dünya hakkında aynı fikirleri paylaşırlar ve aynı kuralların zorunluluğu altında yaşadılar. Bizimkiyle kıyaslamamız için bu uygarlığı incelemek sizce de heyecan verici değil midir? İnsan bu çok uzun zaman diliminde, eğer değiştiyse neye göre değişti; uygarlıkların gelişimi söz konusu mudur, yoksa kişilerin yaşamında var olan doğum, gelişme, olgunluk ve ölüm insan topluluklarının yaşamında da mı geçerlidir? Acaba uygarlıkların yok olması kaçınılmaz mıdır? Uygarlıklar nasıl oluşur ve nasıl yok olurlar? Eski Mısır'ı incelerken daha pek çok sorular sorabiliriz. Mısır uygarlığı hiçbir zaman gözardı edemeyeceğimiz, bu sorulara yanıt aramak için başvuracağımız bir bilgi kaynağı olduğu gibi, bu uygarlığın incelenmesi de aynı eski Yunan ve Roma'nın araştırılması gibi modern hümanizmanın temellerinden birine yönelik bir çalışma olacaktır.

Mısır uygarlığı sadece eskiliğinden değil, aynı zamanda *sürekliliğinden* dolayı da ilginçtir. Amerika'da olduğu gibi Avrupa'da da çok farklı uygarlıklar birbirini takip etmiştir ve bunlar derin kopmalarla birbirlerinden ayrılmışlardır: Kelt

dünyasının Romalılar tarafından ele geçirilişi, Latin dünyasına yönelik büyük istilalar, Orta ve Güney Amerika'nın İspanyollar tarafından fethedilmesi vb. Her defasında da uygarlığın temel ilkeleri de dahil olmak üzere değişiklikler olmuş ve akınlar sonucu değişen insan toplulukları eski durumlarından tamamen farklı bir görünüm almışlardır. Mısır'da ise bu böyle olmamış, Mısır tarihi cilalı taş devrinden Pers egemenliğine, Makedonyalıların istilasına kadar tekdüze bir eğri gibi devam etmiştir. Hiç kuşkusuz bir zamanlar ortaya çıkmış ve kendini geliştirmiş büyük bir uygarlık tarafından oluşturulmuş olanlar abartılmıştır. Gerçek olan dış etkilenmeler, istilalar, yabancı akımlar olmasına rağmen hiçbir zaman tüm bunların Mısır uygarlığının asıl karakterini bozmaya ve değiştirmeye yeterli olmadıklarıdır. Orta Krallık döneminin Mısır'ı Eski Krallığın yasal bir devamıdır ve Mısır dünyası Hyksos istilasından sonra değişmeden günümüze gelmiştir. Devam ettiği süre göz önüne alınırsa bu süreklilik dikkat çekicidir ve bunun en önemli sebeplerinden biri Mısır uygarlığının sıkı sıkıya coğrafi bir koşula, Nil vadisine bağlı olmasıdır. Uygarlık buraya, yani Mısır'a dışardan getirilmemiş, bizzat vadiye doğup gelişmiştir. Uygarlık Nil kaynaklı ve Afrikalıdır. Aslında onu daha güçlü kılan da budur. Bu yüzden de istilacılar, anarşi ve zayıf dönemlerde vadiye hakim olmaya çalıştıklarında toplum içinde sindiriliyorlar, ülkenin gereklerine uyum sağlayamazlarsa dışlanıp uzaklaştırılıyorlardı. Mısır'daki bu kesintisiz uygarlığın sürekliliği özellikle evrensel tarihi anlamamıza yardımcıdır. Bu uygarlık bizi o olmadan hiçbir şey kavrayamayacağımız Afrika kıtasındaki eski yaşam hakkında aydınlatmakla kalmayıp aynı zamanda eski insanın yaşamını etkilemiş olan manevi veya teknik bazı yenilikleri incelememize, tarihlendirmemize de yardım eder. Madenlerin keşfinden, tarımın, hayvancılığın, inşa tekniklerinin, dokumanın, sulamanın geliştirilmesin-

den, dümenin icadından, atın kullanımından çok tanrılı dindeki manevi gelişmelerin görülüp Hıristiyanlığın başlangıcına kadar gelişimi etkilemiş büyük küçük her olayın izlerini Mısır'da görmek mümkündür.

Sonuç olarak Mısır bizi sadece tarihinin eskiliği ve sürekliliğiyle cezbetmemektedir. O, insanlığının güzelliğiyle de evrensele ulaşmıştır, çünkü dünyanın bu en eski uygarlığı aynı zamanda en kusursuz ve tam olanıdır. Bugün hâlâ Mısır uygarlığını bize yabancı, çok farklı ve insana özgü olmayan duğan, hareketsiz olarak nitelemek gibi bir eğilimimiz vardır, oysa ki tam tersine bu uygarlık insana özgü olmasından dolayı ilgimizi çekmeyi hak etmektedir. Mısır, insanın kafasını kurcalamış olan problemlere her zaman çözüm bulmaya çalışmıştır. Tarihindeki bu 4000 yıl boyunca bir insan topluluğunun başına gelebilecek iç savaşlar, anarşi, kıtlıklar, yabancı istilalar, din kavgaları gibi birçok değişime sahne olmuş, fakat onların egemen olmasına hiç izin vermemiştir. Toplumsal problemlerle olduğu kadar dini problemlerle de karşılaşmış, şüphecilikle inanç arasında bocalamış, insanın kaçınılmaz durumundan kurtulmak için her çabayı göstermiştir: ölümün karşısında titreyerek korkusunu dile getirmiş ve ona hakim olmaya çalışmıştır. Onun bu çabaları bugün bize çocukça gelebilir, fakat anıtlarının ezici büyüklüğü, ölümle ve gömütle ilgili tanrılarının kaygı verici soğukkanlılıkları altında böyle düşünmemizi engeller. Ayrıca tarihinde tasvir edilen insanın dramından dolayı Mısır'ın bilinmesi ve tanınması gerekir. Bu tarih günümüze kadar Mısır iklimi sayesinde pek çok çeşit yapıda yazılı olarak betimlenmiştir. Mısır sanatı, Yunanlılardan yaklaşık iki bin yıldan fazla bir süre önce, belki istemeden, fakat etkili bir şekilde insanı yücelterek onun sevinçlerini, üzüntülerini coşturmuş. Mısırlı heykeltıraşların bize bıraktıkları kral heykellerinin bazen soylu bazen ağırbaşlı, kimi zamansa acı çeken trajik yüz ifadelerinin

den onların nasıl tutku dolu gözlemlerle insana bakmayı ve onu anlamayı bildiklerini çıkarmak hiç zor değildir. Mısırlılar sadece insanı gözlemlenmekle kalmadılar, aynı zamanda onu çevreleyen her şeyi de incelediler: memeliler, kuşlar, balıklar hatta bitkiler Mısır sanatında yoğun bir biçimde yaşatıldılar. Yunan edebiyatından çok fakir olan Mısır edebiyatı yine de oldukça ilginçtir. Bizi ayıran binlerce yıla rağmen bu edebiyat, anlatım şeklini bilmesinden dolayı hâlâ bizi etkilemektedir. Pek tabii ki sanatıyla da Mısır tüm insanlığın ortak malını zenginleştirmiş ve evrensel tarih içinde hiç de küçümsenmemesi gereken bir rol oynamıştır. Çünkü Mısır çok az alıp buna karşılık pek çok vermiştir. Eğer Eski Mısır, uygarlığa açılan yolları keşfetmeyip aydınlatmasaydı bugün klasik dünya diye adlandırılan zaman dilimi de bu şekilde yerini alamayacaktı. Bu uygarlığın yeni doğmakta olan Yunan uygarlığını ne dereceye kadar etkilediğini kesin olarak saptamak oldukça güçtür, fakat bu uygarlığın gelişmesinde çok önemli bir güce sahip olduğu inkâr edilemez: özellikle Herodotos bunu belirtmekten kaçınmaz. Yunanlıların aracılığı ile bazı Mısır kavramları Batı uygarlığına ulaşmıştır.

Mısır'ın tanınması

Dünyanın bu en eski uygarlığı, aynı zamanda çok kısa bir süredir tanınan uygarlıklardan biridir. Bu uygarlığın yeneden keşfedilmesi sadece bir yüzyıldan biraz fazla bir süredir gerçekleştirilmiştir ki, bu da bize ejiptolojinin henüz yeni bir bilim dalı olduğunu açıklar. Mısır dilini altmış yıldan beridir tanımaktayız ve henüz yeterince bu dili bildiğimiz söylenemez. Bu bilim dalı, yani ejiptoloji hâlâ keşif aşamasında olup kazılar düzenli olarak devam etmekte, her yıl yeni buluntular sistematik olarak yayınlanmaktadır. Tarihi kaynaklar bütünüyle bilinmediği sürece de yeni, önemli

ipuçlarının olduğunu ümit edebiliriz. Yine de elde edilmiş olan bilgilerin ışığında Mısır uygarlığı tarihinin bir dökümünü çıkarmak mümkündür.

Özetlenmiş olan bu sentez, ejiptolojiyi yaratan Jean Francois Champollion'un (1790-1832) buldukları sayesinde gerçekleştirilebilmiştir. Napoléon'a özgü maceraların şaşırıcı sonuçlarından biri de, Mısır'ın Yakın Doğu'su üzerine ilginç fikirlerin dikkati çekmesi olmuştur. Abartmadan, Eski Mısır'ın yeniden keşfinin 1798 yılında Fransız gezginlerinin buraya yaptıkları gezi sonrası 1809 yılında *Description de l'Égypte*'i (Mısır'ın Tasviri) yayınlamalarıyla gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Bu çok önemli eser, romantik akım tam geçmişi ve Doğu'yu yeniden moda haline getirdiği bir zamanda buralarla ilgili yeni verilerle ortaya çıkmaktaydı. Delacroix, Byron ve Lamartine'in Doğu'yla ilgili romantik tasvirleri tesadüfi değildi, onlar Champollion'la çağdaşlar ve onun gibi Doğu'nun büyüğü ortamından etkilenmişler. Tabii ki Mısır'ın Fransız araştırmacılarca keşfi yetmemekte, deha birisine de gereksinim duyulmaktaydı. Gerekli olan bu kıvılcım da küçük yaştan beri Mısır'a hayranlık duyan Champollion'da mevcuttu. Champollion, uzaktan da olsa Mısır'ın tarihini tanıma tutkusunu tatmin etmek için canla başla öğrenmeye çalışıyordu.

Klasik eğitimi sayesinde Yunan ve Latin kaynaklarına ulaşabiliyor, sabırla çalışmasına bir de önemli bulduğu konularında uzmanlaşmış kişilerin yayınlarını katıyordu: 17. yüzyılda P. Kircher isimli bir Cizvit, klasik Mısır dilinin Kıpti dilinde yaşadığını ispatlamıştı. Bu dil o zamanda Mısırlı keşişlerce hâlâ kullanılmaktaydı. (Bu dil 19. yüzyıla kadar keşişlerce kullanılmıştır.) Champollion da dolayısıyla Kıpti dilini öğrenir. Buna bir de Arapça ile İbrance'yi katar: Mısır'da zaten Arapça konuşan bir topluluk yaşamamış mıydı? İncil de Mısır tarihinden söz eden önemli kaynak-

lardan biri değil miydi? Bu çalışmaların hakkını vermek için tüm bunlara Suriye dilini, Habeşçe'yi ve Kalde dilini (Aramca) ekler. Artık ana sorunu olan hiyeroglifleri çözmek için yeterince donanımlıdır.

Bonaparte'ın bir subayı Nil deltasında, üzerinde üç değişik yazı stiliyle yazılmış bir metin içeren siyah bir bazalt bloku bulmuştu. Bu, bulunduğu yerden dolayı Rosette taşı (pierre de Rosette) diye tanınan blok parçası *Description de l'Égypte* (Mısır'ın Tasviri) adlı kitapta da yayınlanmıştı. Bilim dünyası öneminden dolayı bu parçaya hemen ilgi göstermişti. Aslında kullanılmış olan üç yazıdan biri, Yunanca olanı bilinmekteydi ve bu yazıda V.Ptolemaios Epiphanes'in bir buyruğundan bahsedilmekteydi. Diğer ikisinden biri Mısır yapılarında gördüğümüz figürlere benzer işaretlerden oluşmuş olan, İskenderiyeli Klement'den beri hiyeroglif (kutsal karakterli) diye adlandırılan yazıydı. Diğeriyse Arapça'ya hiç benzemeyen, demotik olarak adlandırılan halka özgü metinlerde kullanılmış işlek bir yazıydı. Haklı olarak, hemen hiyeroglif ve demotik metinlerin Yunanca metnin bir tercümesi olduğu kabul edildi. Buna göre de problemin çözümü basit gibi gözüküyordu: tercüme edilmiş bir metni bilinmeyen bir dilde ifade ettiğine göre kelimelerin anlamlarının ve gramer açısından fonksiyonlarının yeniden keşfedilmesi gerekiyordu. Buna karşın dönemin en iyi kafaları dahi basit görünen bu problemi çözememekteydiler. Aslında problem bizim yukarıda sunduğumuz kadar basit değildi, çünkü hiyeroglif metnin başlangıç kısmı kırıldı ve kaç satırın eksik olduğu bilinmemekteydi, sadece demotik metin eksiksiz ulaşabilmişti. Akerblad ve Sylvestre de Sacy ilk önce tam olan metni çözmeye çalıştılar ve metindeki Ptolemaios adının yerlerini keşfetmekten ileri gidemediler. Meşhur İngiliz fizikçi ve doktor Young hiyeroglif metni ele aldı ve o da Ptolemaios'un adının geçtiği yerleri

saptamaktan öteye geçemedi. İşte tam bu sırada araştırmaları büyük bir tutkuyla takip etmekte olan Champollion müdahale etti. Aslında tüm bu araştırmalar sonucu metolla ilgili bir soru ortaya çıkmıştı: Mısır yazısı ideografik, yani her işaretin bir fikri gösterdiği bir yazı türü mü yoksa fonetik, yani modern dillerimizdeki gibi bir işaretin bir sesi ifade ettiği bir yazı türü müydü? Alfabetik miydi yoksa heceye mi dayalıydı? Champollion bile uzun süre tereddüt etti, önce İbranice ve eski Arapça'daki gibi sadece ünsüzlerin yazıldığı ve ünlülerin unutulduğunu keşfetti, yani kelimeler iskelet halinde bırakılmışlardı. Aniden çeşitli denemelerden sonra kafasında gerçeği yakaladı. Mısır metni besbelli ki Yunanca metinden çok daha fazla işareti içeriyordu ve öncelikle bu olayı açıklamak gerekmekteydi. Champollion aniden işaretlerin bu kadar fazla olmasının Mısır dilinin bazen ideografik bazen de fonetik olmasından ileri geldiğini anladı. Bir diğer taraftan bu dil kelimenin anlamını belirtmek için yerleştirilmiş işaretleri, yani kendini anlatamayan işaretleri ve işaretin altında kendini anlatanları kapsıyordu. Bulduklarının ışığında Champollion öncelikle Mısır diline çevrilmiş tüm Yunan hükümdarlarının adlarını okudu, daha sonrada Mısır dilinde yazılmış olan kelimelere geçti. Kıpti dilini bilmesi sayesinde başka bir yapıda sadece Ramesses adını okumakla kalmadı, aynı zamanda bu dili çözmeye de başladı: "Ra (güneş tanrısı) bu dili ortaya çıkarmıştı." Böylelikle kesin adım atılmış oluyordu, hiyeroglifleri artık anlıyordu (1822); bundan böyle inanılmaz bir çalışma isteğiyle eline geçen bütün Mısır metinlerini çözmeye çalışarak tüm zorlukların üstesinden gelmeye başladı. Asıl keşfinin üstünden 10 yıl geçtikten sonra, 1832'de Mısır dili üzerine bir gramer kitabı yazdı ve bir sözlüğün çalışmalarına başladı. Mısır'a yaptığı bir gezi sonrasında hayranlık uyandıran *Monuments de l'Égypte et de la Nubie* (Mısır'ın ve Nubya'nın

Anıtları) serisini yayınladı. Çalışmasını Collège de France'da öğretmenlik yaparak tamamladı ve arkasında bıraktığı eserlere harcamış olduğu inanılmaz çabadan yıpranmış bir halde 42 yaşında öldü.

Champollion'un eserinin değerini bilmemiz ve ona hak ettiği yeri vermemiz için hiyerogliflerin çözülmesinden önce Mısır dili üzerine bilinenleri düşünmek gerekir. 1822 yılından önce acaba Mısır üzerine ne kadar bilgi sahibiydik? İ.S. 4. yüzyılda Mısır tapınaklarının kapatılmasından itibaren hiç kimse hiyeroglifleri okumamaktaydı, gerçek Mısır belgesi olan her şey gereksiz ve ölüydü. Mısır'la ilgili Herodotos, Sicilyalı Diodoros, Strabon, Plutarkhos gibi Yunanlı yazarların yazdıklarıyla yetinilmek zorunluluğu vardı. Tüm bu kaynaklara İskenderiyeli Klemes ve Kaisaneialı Eusebios gibi din adamlarının yazdıkları da eklenebilirdi. Tabii ki tüm bu klasik kaynakları küçümsememek gerekir, özellikle bunların arasında bir tanesi oldukça ilginçti. Ptolemaioslar zamanında Manethon adında Mısırlı bir rahip, Yunanlı bir hükümdarın isteği üzerine Mısır'ın tarihini hazırlamıştı. Eğer bu eser günümüze eksiksiz ulaşmış olsaydı, Manethon hiyeroglifleri anladığı için çok değerli bir esere sahip olunacaktı. Ne yazık ki bu eser kayıptı ve değişik yazarlar tarafından parçalar halinde bahsedilmekteydi: Musevi tarihçi Jozef, Yunanlı Sextuş Julius, Kaisareialı Eusebios. Bahsedilen bu yazarları biz İ.S. 8. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Georges le Syncelle'in derledikleriyle tanımaktayız. Aslında bütün bu eserler toplandığında çok az bir veri sağlamaktaydılar, çünkü bunlardan faydalanmak oldukça güçtü. Gerçekten de bu yazarların hiçbiri ilk elden bilgi sahibi değillerdi. Champollion'un keşfiyle soru alt üst edilip Mısır'a ait orijinal belgeler anlaşılır hale gelince, klasik eserler de tamamlanmış oluyor ve Mısır yeniden doğuyordu.

Champollion'un kurduğu temeller üzerinde artık Mısır

bilimi, ejiptoloji kurulabilirdi. Bu bilim hâlâ gelişmektedir ve bütün elde edilenlere eklenen yeni buluntuların çokluğuyla daha da yetkinleşmeye devam edecektir. Tutankhamon mezarının veya daha yenilerden Tanis'in gömütünün bulunması gibi keşifler bize Eski Mısır'ın daha birçok sürprizlerle dolu olduğunu göstermektedir. Düzenli olarak Fransızca veya başka dillerde yayımlanmış olan bütün bu yeni buluntular Mısır'ın gözardı edilmemesi gerektiğini ve bir yüzyıl evvel tüm bunların bilinmediğini de ispatlarlar.

Bu uygarlığın tarihinin derinliklerine inmeden önce, doğmuş olan bütün güzelliklerin tanıdığı olan ülkeyi betimlemek gerektiğine inanıyoruz. Bu araştırma hiçbir zaman geleneksel alışkanlıkların anısına yapılmış boş bir çalışma olarak görülmemelidir, çünkü Mısır'daki doğal ve coğrafi koşullar bu ülkenin tarihini ve yaşayanların alışkanlıklarını anlamak isteyenler için son derece gereklidir.

Bölge

Her zaman doğal ortamın o bölgede yaşayanları, insan topluluklarını ne şekilde etkilediği ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Daha önceleri Yunanlılar bu etkiye inanmışlar ve Hippokrat yüksek yerlerin insanların uzun, cesur ve yumuşak huylu, susuz ve kapalı bölgelerin insanların sinirli, soğuk ve dikkatli olarak ayırt etmişti. Biz bu kadar katı genellemelere gitmeyeceğiz. Yine de Mısır'da doğal ortamın etkilerini onun ekonomik organizasyonundan ve siyasal gelişiminden anlamak mümkündür. Mısır uygarlığı bir bakıma orijinal oluşunu Mısır'ın coğrafi koşullar açısından diğer ülkelerden farklı oluşuna borçludur.

19. ve daha sonra 20. yüzyılda önemli barajların inşasının ve hızlı ulaşımın gelişiminin Nil vadisindeki yaşamı tamamen değiştirmesinden önce bölgede Mısır toplumunu

etkileyen 3 coğrafi unsur vardı: 1) Mısır bir vahadır. 2) Sahra'ya özgü bir iklimi vardır. 3) Uzunluğu eninden yaklaşık on kat daha fazladır.

E.F. Gautier'den itibaren Mısır'ın bir vaha olduğu kabul edilmiştir (vaha sözcüğünün kökeni de firavunlara dayanmaktadır); biz Sahra'ya özgü bir vaha olduğu gerçeği üzerinde duracağız. Mısır uygarlığını bu coğrafi olgunun ne derece etkilediği, üzerinde daha az ortak fikre varılmış bir konudur. Vaha, atlaslarımızda bize öğretilmeye çalışıldığı gibi geniş sarı alandaki yeşil bir leke değildir, onu yaratmış olan bölgedeki birbirine çok sıkı bağlı fiziksel ve insansal koşullardır ve eğer bu ikisinden biri olmazsa vaha da varlığını sürdüremez. Sahra'ya özgü iklim koşullarındaysa bu unsurlar üçe çıkar. Bir vaha oluşturmak için su, tarıma elverişli toprak ve insan gücü gerekmektedir. Elverişli toprak olmadan su bir kuyu oluşturur, su olmadan elverişli toprak çöle, insan gücü olmaksızın toprak ve su bir şey ifade etmez. Mısır'ın tek mucizesi Nil'in suyu ve toprağı sağlaması, geri kalanın insana bırakılmasıdır. Nil kıyısındaki yaşam koşullarından çok çabuk ve kolayca söz edildi, buradaki koşulları sulamayla insanların yaratmış olduğu ise unutuldu. Acaba Herodotos'dan beri tekrarlandığı gibi Mısır Nil'in bir bağışı mıdır? Her şeyden önce bu insana özgü bir yaratılıştır. Başından itibaren coğrafi çevre, o olmadan tamamlanmamış kalacağı insan tarafından belirlenmişti. Daha sonraları ise doğal çevre insanı şekillendirmeye onu belirlemeye başlamıştır, çünkü vaha yaratıldıktan sonra artık çok özel bir coğrafi şekil olduğundan bölgede yaşayanlar üzerinde belirleyici bir güç oluşturur.

Öncelikle Mısır'da, bir vahanın oluşması için gerekli olan üç önemli koşulun nasıl gerçekleştiğini görelim. Daha sonra ise bu vahanın Mısır toplumunu ne şekilde etkilediğini inceleyeceğiz.

Su

Bir vahanın yaşamı su sorununa bağlıdır. Mısır'da bu sorun Nil sayesinde çözümlenmiştir. Nil'i oluşturan karmaşık sistem çok kısa bir süredir bilinmektedir. Burada bilmemiz gereken, ekvator göllerinden kaynağını alan nehrin bütün sene boyunca devam eden ekvatorial yağışlardan oluşan bir rejime sahip oluşudur. Büyük göllerden gelen, Sudan havzalarında emilen su eğer, tropikal ve özellikle Habeşistan'a ait bir katkıyla tamamlanmamış olsaydı Mısır'a çok küçük hatta yetersiz miktarlarda ulaşmış olacaktı. Habeşistan'ın yüksek platolarının muson yağmurları sayesinde özellikle bu ikincisi belirleyici olmuştur. Yani Antik dünyayı etkilemiş olan Nil'in kabarması, yükselmesi olayına neden olan budur. Aradaki mesafe nedeniyle nehrin suyu Mısır'a Temmuz'da ulaşır ve bu tarihten itibaren Habeşistan'ın suyu sayesinde (Haziran'dan Ekim'e kadar en yağışlı dönemi) devamlı yükselme gösterir. Nil'in yükselmesi yazın görölür ki bu da sahra iklimine sahip, maksimum sıcaklığın Temmuz ve Ağustos ayları arasında görüldüğü bir ölke için çok önemlidir. Demek ki Mısır toprağı güneşin her şeyi kurutabileceği bir dönemde suyla kaplıdır. Kışınsa, ekvatorial katkı sayesinde bölgeye ulaşan nehrin alçak suları, çeşitli yükseltme sistemleriyle sulamaya olanak sağlayarak bütün ekinleri beslemeye yeter.

Toprak

Nil sadece suyu getirmekle kalmaz. Su, buralara özellikle Yukarı Habeşistan'ın volkanik topraklarından çıkarttığı balçıklarla dolu olarak varır. Mısır'da nehrin yavaş akışı tarlalarda alüvyonlanmaları kolaylaştırır. Günümüzde yılda iki veya üç ürün toplamaya müsait olan bu çok verimli Mısır toprağını oluşturan bitkisel humus tarafından tamamlan-

miş olan balçıktır. Mısırlıların bu su altında kalmalar sonucu Hapi adında bir Tanrı yaratmalarını ve onun şerefine ilahiler bestelemelerini şimdi daha iyi anlamaktayız: “Selam sana Hapi, topraktan çık ve Mısır’a hayat vermek için gel; gelişini koyu karanlıklarla gizleyen sen (Mısırlılar Nil’in nimetlerinden habersizdiler)... Susamış olan herkese hayat vermek için bahçelere yerleşen dalga... Kendini gösterir göstermez toprak sevinç çılgınlıkları atar, bütün karın neşe içinde, sırt gülmekten katılmış haldedir.”

İnsanlar

Daha önce de belirttiğimiz gibi Mısır vahasını yaratmak için toprak ve su yetersizdi, insanların da buralarla uğraşması gerekmekteydi: oysaki bu çalışma Nil vadisi yaşanabilir bir bölge haline gelince gerçekleşmişti. İklim daha kuru bir hale geldikçe Sahra platosunda yaşayan topluluklar suya, özellikle Nil yakınına doğru ilerlemiş ve böylelikle vadiye gerekli olan işgücünü sağlamışlardır. Daha ilerde bu yerleşimcileri tipik özelliklerini inceleyeceğiz.

Tarihin en geri kalmış döneminde dahi Mısır zengin bir vahayı yaşatacak unsurlara sahipti. Her zaman “dünyanın en az isyankar” Mısır halkının istikrarına hayran kalınmıştır. Bir hayal ürünü olmayan bu özelliğinin, sulamayı garanti altına almak için güçlü siyasal yönetime ihtiyacı vardı. (Mısır’ın dört bin yıl boyunca yükseliş ve düşüşlerle birlikte siyasal bir sistemi olduğunu unutmayalım.) Çünkü Nil’in suyunun verimli olabilmesi için, ne çok kuvvetli ne çok zayıf olması, özellikle iyi dağıtılmış olması gerekmekteydi. Bütün vahanın en önemli sorunu olan suyun dağılımı sorunu da doğal olarak Mısır’da barajların, sulama kanallarının ve çok iyi bakılmış bentlerin varlığını zorunlu kılıyordu. Bunun sürekliliği de ancak bütün eyaletlere bunu kabul ettirecek güçlü merkezi bir otoriteyle mümkündü. Kısaca,

Mısır'ın tüm siyasal sistemi bizim Batı toplumlarıyla karşılaştıramayacağımız coğrafi, fiziksel bir gereksinim üzerine kuruluydu. Bu gereksinim de Mısırlılar tarafından çok iyi kavranılmıştı. Bilinen en eski kral betimlemelerinden birinde hükümdar bir kanal açarken resmedilmiştir. Nil vadisinde yaşayanların değişmeyen kaygılarının konusunu su oluşturmaktaydı. Eldeki en eski kral listelerinde, yaşayanlar için çok önemli olan Nil'in su yüksekliğinin de senelere göre belirtildiğini görürüz. Hatta verginin de suya bağlı olarak hesaplandığı düşünülebilir. Coğrafyanın etkisi bununla da bitmez, Mısır uygarlığında suyun bir saplantı haline geldiğini bile söyleyebiliriz. Su, ölümlere yapılan adak tipleri arasında da yer alır: hayatta kalanların ölümlere yazdıkları ilginç mektuplarda, onları öbür dünyadaki buyruklara uymadıkları takdirde “su dökmekten” mahrum edeceklerini belirttiklerini görüyoruz. Diğer bir coğrafi metinde ise ülkelerin, yaşayanların Nil'in suyunu, kuyu sularını, nehir sularını veya yağmur sularını içmelerine göre sınıflandırıldıkları görülür. Son olarak diğer bir metinde Mısırlı yazar 4 çeşit kuyunun varlığından bahseder. Bütün bunlar da Mısırlıların, yönetim yaşamlarında, dini kavramlarında, tanımlamalarında, hatta dillerinde olsun (Mısır dilinde Nil'in çeşitli durumlarını tanımlamaya yarayan en az yirmi terim vardır) vahanın en kaliteli insanları olduklarını gösterir. Zaten yine bu kaliteleri sayesinde ekilebilir toprağın değerini anlamışlardı. Ülkelerini diğerlerinden ve kızıl renkte olan kurak çölden ayırmak için ona “siyah toprak” (*ta Kemt*) adını vermişler ve başkalarının ekilebilir toprağına tecavüz etmemek için, selden korunmak için tepelerde kümeleşemediklerinde köylerini çölde kurmuşlardır. Mısır, yerleşimin gruplar halinde olduğu bir ülkedir ki bu da coğrafyanın gerektirdiği kaçınılmaz bir sonuçtur: mümkün olan en az ekilebilir alanı ziyan ederek sellerden korunmak gerekliydi.